

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
Факультет природничо-географічних і точних наук

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор університету

доц. Самоїленко О. Г.

" 27 " _____ 2022 р.

**ПРОГРАМА
КОМПЛЕКСНОГО КВАЛІФІКАЦІЙНОГО ЕКЗАМЕНУ**

ГАЛУЗЬ ЗНАНЬ: 01 ОСВІТА/ПЕДАГОГІКА

спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)

**(Освітній рівень "БАКАЛАВР",
форма навчання – денна, заочна)**

Ніжин – 2022

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)
Освітній рівень: бакалавр
Кваліфікація: Бакалавр середньої освіти (Географія).
Вчитель географії базової школи
Форма навчання: денна, заочна

Укладачі:

д.г.н., проф. Барановський М.О.
к.г.н., доц. Барановська О.В.
к.г.н., доц. Філоненко Ю.М.
к.г.н., доц. Остапчук В.В.
д.п.н., проф. Криловець М.Г.
к.г.н., доц. Шовкун Т.М.
к.п.н., проф. Коваленко Є.І.
к.п.н., доц. Білоусова Н.В.
к.п.н., доц. Дубровська Л.О.
к.п.н., доц. Новгородська Ю,Г.
к.п.н., доц. Падун Н.О.
к.п.н., доц. Самойленко О.Г.
к.п.н., доц. Щотка О.П.
к.п.н., доц. Демченко Н.М.

**Схвалено кафедрою географії, туризму та спорту
факультету природничо-географічних і точних наук
протокол № 9 від 25 січня 2022 року**

**Схвалено кафедрою педагогіки, початкової освіти та освітнього
менеджменту факультету психології та соціальної роботи
протокол № 1 від 30 серпня 2021 року**

**Затверджено вченою радою факультету природничо-географічних і
точних наук
протокол № 5 від 26 січня 2022 року**

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
I. Основні вимоги до знань і умінь.....	3
II. Критерії оцінювання знань і вмінь.....	5
III. Форма проведення кваліфікаційного екзамену, структура завдань.....	6
IV. Зміст навчального матеріалу.....	7
V. Література.....	17

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Комплексний кваліфікаційний екзамен передбачає перевірку загальнотеоретичної і практичної підготовки, умінь і навичок випускників бакалаврату закладу вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (Географія) відповідно до державних стандартів підготовки фахівців відповідного профілю.

Головним завданнями підготовки бакалаврів з географії є формування основних знань із предмету, що ґрунтуються на використанні сучасних інноваційних технологій, широкого географічного світогляду, вміння орієнтуватись у великому обсязі професійної інформації та застосовувати її у фаховій діяльності.

Запорукою успішності виконання поставлених завдань є опанування студентами бакалаврату загальнотеоретичних положень географічної науки, географічних законів і закономірностей, поняттєво-термінологічного апарату, основних методів дослідження географії як науки.

В умовах реформування всього суспільства значно зростає роль освіти, розширюються соціальні функції школи. Їх реалізація вимагає ґрунтовних психолого-педагогічних знань в структурі професійної діяльності вчителя, вихователя.

Кваліфікаційна характеристика випускника університету передбачає цілісне формування особистості педагога, яке потребує широкої інтеграції спеціальних професійних знань, базової психолого-педагогічної та фундаментальної суспільно-гуманітарної культурологічної підготовки, знання основ україно-і народознавства.

Кваліфікаційний екзамен з теорії і практики навчання і виховання ставить своїм завданням визначити рівень готовності випускника до виконання професійно-педагогічних обов'язків. На відміну від курсових екзаменів, він має комплексний характер. Студент повинен розглядати питання в теоретико-педагогічному, історико-педагогічному, психологічному і методичному аспектах. Теоретичні положення, сформульовані у відповіді, мають підтверджуватися прикладами й ілюстраціями із сучасної практики виховання та навчання, власного досвіду педагогічної практики.

Відповідь студента-випускника на кваліфікаційному екзамені повинна свідчити про сформованість у нього компетентностей: соціально-особистісних, загальнонаукових, інструментальних, професійних, а також його обізнаність у важливих загальних питаннях педагогіки та психології, про усвідомлення ним досвіду сучасної школи.

Програма комплексного кваліфікаційного екзамену включає три великі розділи: 1. Фахові (географія) теоретичні та практичні питання. 2. Психолого-педагогічна підготовка. 3. Методика навчання географії. До кожного з них включені теоретичні та практичні питання із дисциплін, які вивчалися студентами відповідно до навчального плану.

I. ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ЗНАНЬ ТА УМІНЬ

На комплексному атестаційному екзамені з фаху випускник освітнього рівня «бакалавр» повинен мати такі уміння та навички:

- 1) вільно орієнтуватися за фізичними, економічними й політико-адміністративними картами, визначати географічні координати;
- 2) проводити статистичні обчислення, аналізувати статистичні показники, будувати графіки, стовпчикові та колові діаграми;
- 3) визначати витрати води, основні характеристики і фактори стоку, будувати поперечні розрізи річки, озера;
- 4) визначати мінерали різних класів і гірські породи різного походження;
- 5) встановлювати залежність між рельєфом та тектонічною будовою, між

тектонічною будовою та особливостями поширення корисних копалин;

6) виявляти морфологічні частини ландшафту, будувати комплексний фізико-географічний профіль;

7) описувати ґрунтовий розріз, визначати механічний склад ґрунту та його структуру;

8) вміти читати топографічні карти, вести різні види топографічних зйомок на місцевості, користуватися геодезичними інструментами;

9) давати загальну фізико-географічну характеристику материків та океанів, природних зон і географічних поясів за типовим планом;

10) оцінювати фізико-географічне положення України, аналізувати ландшафтну карту і схему фізико-географічного районування України;

11) будувати та аналізувати графіки динаміки показників природного руху населення, статево-вікову піраміду, карту щільності населення, визначати показники міграційної рухомості населення;

12) знати основні принципи розміщення виробництв різних галузей економіки і вміти застосовувати їх на практиці;

13) аналізувати галузеву та територіальну структуру суспільно-географічних районів чи окремих країн;

14) аналізувати суспільно-географічне та геополітичне положення окремих країн, їх груп чи регіонів, визначати їх роль і місце у світовому господарстві;

15) давати суспільно-географічну характеристику країни за типовим планом;

16) характеризувати суспільно-географічне та геополітичне положення України;

17) оцінювати природно-ресурсний та демографічний потенціал України;

18) аналізувати особливості розвитку, динаміку, структуру та географію провідних галузей промисловості та сільського господарства України;

19) складати порівняльну характеристику суспільно-географічних районів України за типовим планом.

Він має показати:

- високий рівень професійної психолого-педагогічної підготовки;
- засвоєння понятійно-категоріального апарату педагогічної науки як дидактичної основи часткових методик;
- наявність науково-психологічної, рефлексивної позиції відносно навчання, виховання, розвитку особистості та педагогічної діяльності;
- уміння будувати педагогічну діяльність на основі теоретичних засад процесу навчання, єдності виховного і навчального процесів;
- уміння будувати педагогічну взаємодію на основі глибокого систематичного вивчення учасників взаємодії, їх інтересів, запитів, потреб, можливостей, на принципах добровільної та взаємної поваги;
- здатність здійснювати навчальну і виховну взаємодію з учнями на рівні співробітництва та співтворчості, застосовувати індивідуальні, групові та фронтальні форми роботи;
- уміння розробляти заходи по створенню умов для плідного проведення творчої роботи учня на уроці, позакласній та позашкільній діяльності, організації вільного часу, науково-технічної й художньої творчості, занять спортом і суспільно-корисною діяльністю;
- застосовувати різноманітні раціональні прийоми пошуку, відбору! використання професійної інформації про нові педагогічні методи і технології;
- вміння орієнтуватися у професійній психолого-педагогічній літературі;
- показати розуміння психолого-педагогічних проблем сімейного виховання;
- психолого-педагогічних основ професійного самовизначення особистості;
- становлення і формування національної свідомості і самосвідомості;
- видів конфліктів у педагогічному процесі та шляхів їх подолання;

- уміння прогнозувати напрями психічного розвитку особистості і організувати доцільне педагогічне втручання і корекцію;
- здійснювати посередництво у нових формах взаємодії: особистість - сім'я - спільство;
- здатність проводити психолого-педагогічне дослідження і аналізувати результати з методологічних позицій теорії виховання і навчання;
- знання методів психодіагностики розвитку дітей різного віку, молоді та їх оточення;
- знання історичного розвитку педагогічної науки і шкільної практики в Україні та за кордоном;
- уміння здійснювати порівняльний аналіз діяльності видатних педагогів високого науково-теоретичного і практичного рівня, використовувати їх досвід у своїй професійній діяльності;
- належний рівень розвитку педагогічних здібностей, зокрема, спостережливості, педагогічної уяви, здатність відчувати і розуміти психологічний стан суб'єкта соціально-педагогічної взаємодії, позитивно на нього впливати;
- належне володіння дидактичними, організаторськими, комунікативними, науково-пізнавальними навичками професійного педагога.

II. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І УМІНЬ

За національною шкалою.

“Відмінно”. Студент вільно володіє понятійним апаратом, розуміє і демонструє на прикладах закономірності, природу і механізм формування та причинно-наслідкові зв'язки процесів і явищ, на поставлене питання дає аргументовану, логічно побудовану, вичерпну відповідь

“Добре”. Студент володіє понятійним апаратом, розуміє причинно-наслідкові зв'язки процесів і явищ, може самостійно або з незначними підказками викладача пояснити чинники, фактори та закономірності формування процесів і явищ; на поставлене питання дає повну відповідь з несуттєвими неточностями.

“Задовільно”. Студент володіє основним понятійним апаратом, розуміє і відтворює закономірності формування процесів і явищ, з допомогою додаткових питань викладача розкриває суть процесів і явищ; відповіді є неповними, з досить значними, проте не суттєвими неточностями.

“Незадовільно”. Студент не розуміє і не відтворює чинники та закономірності формування процесів і явищ, не має чіткого розуміння понять і термінів, відповіді на питання дає нелогічні, неточні і неаргументовані.

За шкалою ЕСТ8

За шкалою ЕСТ3	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу (як приклад)
А	відмінно	90-100
В	добре	83-89
С	добре	74-82
й	задовільно	64-73
Е	задовільно	60-63
РХ	незадовільно з можливістю повторного складання	35-59
Р	незадовільно з обов'язковим повторним курсом	1-34

III. ФОРМА ПРОВЕДЕННЯ ЕКЗАМЕНУ, СТРУКТУРА ЗАВДАНЬ

Комплексний кваліфікаційний екзамен проводиться в усній формі. Кожен екзаменаційний білет включає чотири питання теоретичного та практичного змісту з дисциплін, питання яких винесені на екзамен.

Зразок екзаменаційного білета:

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет природничо-географічних і точних наук

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Голова Атестаційної комісії
_____ (ПІБ)

«___» _____ 2022 р.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ № 5

для проведення комплексного кваліфікаційного екзамену

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність: 014 Середня освіта (Географія)
Форма навчання денна, заочна

1. Північний Льодовитий океан: загальні відомості, рельєф дна, кліматичні умови, гідрологічні особливості, органічний світ.
2. У який спосіб зображують рельєф на топографічних картах? Які горизонталі називаються основними, допоміжними, потовщеними, напівгоризонталями? Визначте, скільки основних горизонталей проходить між вершиною пагорба (відмітка 154,2 м) і його підшовою (відмітка 101,8 м), якщо переріз рельєфу даної карти становить 5 метрів. Скільки і які з цих горизонталей будуть потовщеними?
3. Психолого-педагогічна ситуація
4. Методичний аналіз теми "Внутрішні води України" - 8 клас.

Схвалено: кафедрою географії, туризму та спорту
«_25_»_січня_2022 р., протокол № 9
Завідувач кафедри _____ (ПІБ)

Схвалено: кафедрою педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
«_30_» серпня 2021 р., протокол № 1
Завідувач кафедри _____ (ПІБ)

На екзамені студенту дозволяється користуватися картами, які використовувалися у навчальному процесі.

IV. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

РОЗДІЛ I. ФАХОВІ (ГЕОГРАФІЯ) ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

1.1. Загально-географічні питання

Етапи формування сучасної географії. Розвиток географічної науки. Сучасні уявлення про систему географічних наук, її методологічні основи. Об'єкт і предмет дослідження географії. Місце географії у вирішенні проблеми "суспільство-природа". Фізична географія (загальна землезнавство, регіональна фізична географія). Економічна та соціальна географія (загальна і регіональна суспільна географія, галузеві економіко-географічні дисципліни).

Картографія. Сутність і властивості географічних карт, їх практичне і наукове значення. Карта як джерело знань. Класифікація карт. Тематичне картографування. Географічні атласи.

Читання топографічної карти. Визначення масштабу, географічних і прямокутних координат. Вимірювання на карті відстаней і площ. Визначення кутів напрямів, номенклатури аркушів карти. Визначення картографічних проекцій і характеру спотворень.

Поняття про міждисциплінарні напрямки розвитку географічної науки. Країнознавство і краєзнавство, їх зміст. Історична географія. Географічне ресурсознавство. Медична географія. Рекреаційна географія.

Роль географії в епоху науково-технічної революції, посилення її перетворюючого (конструктивного) значення. Проблема взаємодії суспільства і природи. Охорона і перетворення оточуючого середовища, раціональне використання природних ресурсів - загальне завдання фізичної та суспільної географії. Сучасні методи географічних досліджень. Географічний прогноз. Географічна експертиза.

Географічна література. Географічні організації в Україні і за кордоном.

1.2. Фізична географія

Загальний географічний огляд Землі. Теоретичні основи фізичної географії.

Земля як планета. Положення Землі у просторі. Фізичні властивості Землі (форма, розміри, густина, тиск, температура). Рух Землі і його наслідки (зміна дня і ночі, пори року). Розрахунок місцевого і поясного часу, тривалості дня, висоти Сонця.

Оболонки Землі (сфери). Літосфера, атмосфера, гідросфера, біосфера. Поняття про географічну оболонку.

Літосфера. Внутрішня будова Землі. Поняття про літосферу та земну кору. Континентальний, океанічний, перехідний типи земної кори. Склад земної кори. Мінерали і гірські породи. Діагностичні ознаки мінералів. Генетична класифікація гірських порід. Ендогенні й екзогенні геологічні процеси. Тектонічні рухи та їх види. Інтрузивний та ефузивний магматизм. Основні структурні елементи земної кори. Древні та молоді платформи (плити); складчасті пояси і області; сучасні геосинклінальні пояси, рифтові зони. Землетруси та їх види. Теорія глобальної тектоніки плит. Головні етапи геологічної історії Землі. Події неоген-антропогенового часу і їх значення для формування сучасних природних умов Землі. Сучасна геохронологічна шкала.

Корисні копалини. Генетичні типи корисних копалин: осадочні, метаморфічні, магматичні. Горючі, металічні (рудні) і неметалічні (нерудні) корисні копалини. Корисні копалини платформених і складчастих областей.

Рельєф Землі. Зміст таких понять як "рельєф", "форми рельєфу". Процеси і фактори рельєфоутворення. Генетичні типи рельєфу за І.П.Герасимовим і

Ю.А. Мещеряковим.

Поняття про геотектуру, морфоструктуру, морфоскульптуру. Типи морфоструктури платформених і складчастих областей Землі. Типи морфоскульптури і закономірності їх поширення. Особливості макрорельєфу материків. Основні геотектури дна Світового океану: підводна країна материка; перехідна зона; ложе океану; серединні хребти. Морфоструктури дна Світового океану.

Геологічні, тектонічні та геоморфологічні карти, їх зміст і легенда .

Атмосфера. Межі, склад, будова атмосфери. Походження атмосфери та її роль у житті на Землі. Взаємодія атмосфери з іншими оболонками Землі. Радіаційний і тепловий баланс Землі. Закономірності розподілу тепла на Землі. Теплові пояси. Аналіз карти річного радіаційного балансу. Аналіз карт ізотер січні та липня. Розрахунок температури повітря на різних висотах тропосфери. Визначення зміни температури об'єму повітря при його адіабатичному піднятті або опусканні на певну висоту.

Атмосферний тиск. Розподіл поясів атмосферного тиску в нижній тропосфері. Постійні та сезонні центри дії атмосфери (області високого та низького тиску). Визначення атмосферного тиску на різних висотах. Застосування закономірностей зміни тиску з висотою для визначення абсолютної та відносної висот.

Повітряні маси. Поняття про повітряні маси. Географічні (зональні) типи повітряних мас. Повітря морське та континентальне. Поняття "атмосферний фронт". Головні кліматологічні фронти: арктичний (антарктичний), помірні (полярні), тропічні. Фронти: теплий, холодний і фронт оклюзії.

Циклон і антициклони. Поняття "циклон", "антициклон". Стадії їх розвитку. Види циклонів і антициклонів. Малі атмосферні вихори: тромби (торнадо), смерчі.

Загальна циркуляція атмосфери. Особливості циркуляції нижніх і верхніх шарів атмосфери. Головні фактори, які визначають загальну циркуляцію нижніх шарів атмосфери (тропосфера і нижня стратосфера). Поняття про вітер. Планетарна схема розподілу тиску і переважаючі вітри (пасати, західні вітри помірних широт, південно-східні в антарктичних і північно-східні в арктичних широтах). Мусони. Струминні течії. Атмосферні вихори (циклони і антициклони) - найважливіші елементи загальної циркуляції атмосфери. Широтні та меридіональні типи циркуляції атмосфери. Місцеві вітри.

Атмосферні опади. Види опадів. Генетичні види опадів. Закономірності розподілу опадів на Землі в залежності від розподілу тепла і особливостей циркуляції атмосфери. Атмосферне зволоження. Коефіцієнт зволоження. Радіаційний індекс сухості. Закономірності розподілу атмосферного зволоження: зони надлишкового, помірного та недостатнього зволоження. Визначення характеристик вологості повітря (абсолютної та відносної вологості, точки роси). Визначення висот рівнів конденсації та сублімації за різних умов. Аналіз карти ізогіет.

Погода. Визначення поняття. Елементи погоди. Класифікація погод. Служба погоди. Проблема завбачення погоди.

Клімат. Визначення поняття. Фактори кліматоутворення. Класифікація кліматів Землі (В.П. Кеппена, Б.П. Алісова). Кліматичне районування (за Б.П. Алісовим). Зміни і коливання клімату. Вплив антропогенного фактора на клімат. Проблема завбачення клімату майбутнього. Кліматичні карти. Побудова кліматичних діаграм і визначення за ними типів клімату.

Гідросфера. її склад, взаємодія з іншими оболонками Землі. Кругообіг води (вологообмін) і баланс вологи на Землі.

Світовий океан і його поділ. Фізичні та хімічні властивості морської води. Гідрологічні особливості (температурний режим води, морський лід). Динаміка океанічних вод. Хвилі. Морські течії. їх класифікація. Загальна схема поверхневих течій. Особливості

загальної циркуляції вод Світового океану. Особливості рельєфу дна Світового океану і його складових частин. Ресурси Світового океану, їх сучасне використання і проблеми охорони. Аналіз карт температури і солоності поверхневих вод Світового океану.

Води суші. Підземні води, їх види і походження. Роль підземних вод у фізико-географічних процесах. Поверхневі води (річки, озера, болота, водосховища, льодовики). Визначення понять "річка", "річкова мережа", "гідрографічна мережа", "річковий басейн". Класифікація рік за джерелами живлення і водним режимом (за А.І.Воєйковим, М.І.Львовичем). Визначення морфометричних характеристик річкового басейну (площа, довжина, середня і максимальна ширина, похил) і річки (довжина, звивистість, падіння, похил). Аналіз гідрографу стоку річки. Визначення характеристик стоку річки (модуль, об'єм, шар, коефіцієнт). Визначення швидкості течії річки за допомогою поплавків і гідрометричного млинка.

Озера. Визначення поняття "озеро". Типи озерних улоговин за походженням. Географічний розподіл озер на Землі. Визначення морфометричних характеристик озера (площа, довжина, середня і максимальна ширина, порізаність берегової лінії).

Болота, як природний комплекс. Визначення "болото" і "заболочені землі". Класифікація боліт. Закономірності розвитку і розповсюдження боліт.

Льодовики. Поняття "льодовик". Морфологічні типи льодовиків. Сучасне зледеніння Землі, його розміри, розповсюдження і динаміка. Комплексні характеристики найбільш крупних водних об'єктів Землі (річки: Амазонка, Ніл, Конго, Міссісіпі, Янцзи, Волга, Дунай, Об, Єнісей, Амур; озера: Каспійське, Аральське, Байкал, Великі Північно-Американські, озера Східної Африки). Роль поверхневих вод у ландшафті. Використання поверхневих вод. Проблема їх раціонального використання і охорони.

Поняття про біосферу. Життєві угруповання організмів. Біологічна продуктивність і біомаса різних природних комплексів. Ноосфера. Визначення поняття "географічна оболонка", її межі. Закономірності будови і розвитку: єдність, цілісність, ритмічність, полярна симетрія, зональність і азональність.

Географічні пояси Землі, їх коротка характеристика. Спектри висотної поясності в різних географічних поясах. Територіальні і аквальні природні комплекси.

Поняття про фізико-географічне районування. Система таксономічних одиниць. Ландшафт. Морфологічні одиниці ландшафту, принципи їх виявлення.

Географічне середовище і суспільство. Значення географічного середовища для суспільного виробництва. Поняття про природні умови та природні ресурси.

Розвиток географічної науки і сучасна фізична географія. Основні етапи розвитку географічної науки. Методи сучасних фізико-географічних досліджень. Моніторинг природного середовища.

Фізико-географічне районування. Поняття про галузеве (компонентне) і комплексне фізико-географічне районування. Система таксономічних одиниць фізико-географічного районування, яка прийнята в курсі фізичної географії

материків: материк - субконтинент або група країн - фізико-географічна країна. Значення фізико-географічного районування.

Фізико-географічне огляд материків: Євразія, Африка, Австралія, Північна і Південна Америка, Антарктида. Загальний огляд, формування, тектонічна будова, рельєф, корисні копалини, клімат, води суходолу, ґрунти, рослинність, тваринний світ, сучасні ландшафти, особливості територіальної диференціації природи (широтна зональність і висотна поясність ландшафтів), фізико-географічне районування. Вплив антропогенного фактора на сучасні ландшафти. Основні екологічні проблеми. Території, що охороняються. Виявлення закономірностей у розміщенні основних форм рельєфу та корисних копалин залежно від тектонічної будови; аналіз кліматичних карт, особливостей розподілу температур і опадів на материках та в океанах; визначення типів клімату за кліматодіаграмами; встановлення закономірностей територіального

розподілу поверхневих вод, водного режиму річок; виявлення чинників та особливостей географічної зональності материків і океанів.

Фізична географія України. Фізико-географічне положення. Визначення протяжності території країни з півночі на південь, із заходу на схід. Історія дослідження території України. Особливості геотектонічної будови території України. Четвертинний період на території України і його вплив на формування сучасних ландшафтів. Найбільші басейни і родовища осадових, магматичних і метаморфічних корисних копалин України. Основні риси рельєфу України (типи морфоструктури та морфоскульптури). Геоморфологічне районування. Встановлення залежності між формами рельєфу, геологічною будовою та розміщенням корисних копалин.

Кліматичні фактори і основні особливості клімату України. Аналіз карт розподілу ізотерм січні та липня. Визначення ролі циклонів та антициклонів у формуванні погоди. Аналіз кліматичних діаграм. Кліматичне районування і кліматичні ресурси. Моря, що омивають територію України (основні особливості природи, екологічні проблеми). Внутрішні води і водні ресурси України.

Особливості ґрунтового покриву України (географія ґрунтів, їх властивості). Рослинний і тваринний світ. Установлення зв'язку між ґрунтовим і рослинним покривом. Червона книга України: рідкісні види тварин і рослин та ті, що знаходяться під загрозою зникнення. Неприятливі фізико-географічні процеси та явища.

Екологічний стан території України. Проблеми раціонального використання та охорони природних ресурсів.

Зональні та азонанальні типи ландшафтів України та їх коротка характеристика. Фізико-географічне районування України (за О.М.Мариничем, П.Г.Шищенком). Комплексна характеристика природних зон та висотних країн.

1.3. Економічна і соціальна географія світу

Сучасна політична карта світу. Основні етапи формування політичної карти світу (на прикладі Європи, Азії, Африки, Америки). Типологія країн сучасного світу. Форми правління та адміністративно-територіального устрою. Сучасні тенденції міжнародних політичних відносин.

Природні ресурси й охорона довкілля. Поняття про природні умови і ресурси, їхня класифікація. Значення природних умов і ресурсів для розвитку та спеціалізації господарства країн і районів. Нові тенденції в ресурсоспоживанні світу. Поняття природно-ресурсного потенціалу території. Проблема ресурсозабезпечення в умовах НТР і охорона довкілля. Антропогенний вплив на природне середовище. Оцінка, освоєння, охорона і відтворення природних ресурсів. Мінеральні, земельні, кліматичні, водні, рекреаційні та бальнеологічні ресурси. Методи оцінки природних ресурсів і визначення їхньої структури. Визначення ресурсозабезпеченості країн і регіонів світу окремими видами природно-ресурсного потенціалу.

Географія населення. Населення як центральна ланка в процесі суспільного відтворення. Теоретичні засади географії населення, теорії і концепції народонаселення. Динаміка, чисельність і відтворення населення світу; демографічний вибух і демографічна політика в країнах різних соціально-економічних типів. Національний (етнічний) склад населення світу. Порівняльний аналіз статевих вікових пірамід країн із різним типом відтворення населення. Визначення прогнозованої кількості населення. Визначення та аналіз просторових відмінностей у темпах приросту населення. Обчислення демографічних показників у розрізі країн і регіонів світу. Встановлення типу вікової структури населення.

Загальні риси заселеності Землі, осередки високої концентрації населення. Визначення показників розміщення населення у розрізі країн і регіонів світу.

Встановлення залежності між особливостями розміщення населення і природними чинниками території. Сучасні міграційні процеси, класифікація міграцій, особливості міграційної політики різних країн світу. Визначення головних показників міграційної рухомості населення. Географічні форми розселення, типи населених пунктів. Системи і мережі розселення. Історичні аспекти виникнення і розвитку міст, структура міських поселень. Класифікація і типізація міст за різними ознаками. Сучасні урбанізаційні процеси. Закономірності та регіональні відмінності протікання урбанізаційних процесів. Агломерації, конурбації, мегалополіси. Картографування населення.

Світове господарство. Етапи формування світового господарства. Найсуттєвіші риси та фактори розвитку світового господарства початку XXI ст. Особливості розвитку складових частин сучасного світового господарства: країн розвинутою ринковою економікою, нових індустріальних країн, найменш розвинутих країн, країн перехідної та централізовано-планової економіки.

Міжнародний поділ праці. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси в сучасному світовому господарстві. Світове господарство в період НТР. Сутність і основні напрямки НТР. Поняття про науково-технічний прогрес і НТР; сутність НТР. Основні напрямки НТР. Зрушення в галузевій структурі в період НТР. Вплив НТР на розміщення продуктивних сил. НТР і оточуюче середовище.

Географія галузей світового господарства. Промисловість світу. Загальна характеристика. Зміни, що відбулися в галузевій та територіальній структурі промисловості в останні десятиріччя. Географія основних галузей промисловості світу: машинобудування, чорної та кольорової металургії, паливно-енергетичної, хімічної, лісової, текстильної. Особливості розвитку окремих галузей промисловості в країнах різного типу.

Світове сільське господарство. Природні передумови та соціально-економічні фактори розвитку сільського господарства світу. Сільське господарство і НТР. "Зелена революція" в країнах, що розвиваються. Основні географічні типи сільського господарства. Географія галузей рослинництва і тваринництва світу.

Світова транспортна система. Регіональні транспортні системи. Географія основних видів транспорту.

Міжнародні економічні зв'язки. Основні форми. Світова торгівля: товарообіг, товарна структура, географічний розподіл. Міжнародні кредитно-фінансові відносини. Науково-технічні зв'язки. Надання міжнародних послуг. Глобальні проблеми людства. Сутність глобальних проблем людства. Найважливіші проблеми сучасності: відвернення світового ядерного конфлікту і припинення гонки озброєнь; енерго-сировинна; освоєння ресурсів Світового океану; продовольча; охорона оточуючого середовища; демографічна; подолання відсталості країн, що розвиваються.

1.4. Економічна і соціальна географія країн і регіонів світу

Європа. Загальна характеристика країн Європи. Склад і економіко-географічне положення. Природно-ресурсні чинники. Демографічні чинники. Основні риси географії господарства. Внутрішні розбіжності. Північна Європа. Центральна Європа, в тому числі - Західна і Східна. Південна Європа. Економічно найрозвиненіші країни континенту - Німеччина, Франція, Італія, Великобританія. Країни Східної Європи - держави перехідного періоду економіки до ринкових відносин (Польща, Росія, Білорусь).

Азія. Територія і чисельність населення регіону. Економіко-географічне положення на торговельних шляхах із Європи в Індійський та Тихий океани.

Різноманітність природних ресурсів. Населення. Демографічна ситуація, високий природний приріст, особливості розміщення населення і урбанізації. Господарство. Вузька спеціалізація господарства, експортна спрямованість, переважання сільського господарства і видобувної промисловості. Поділ на субрегіони. Центральна і Східна, Південно-Західна, Південна, Південно-Східна Азія. Країна з найвищим рівнем економічного розвитку - Японія. Найбільші країни континенту - Китай та Індія. Країни Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Туркменистан, Таджикистан, Киргизстан). Особливості розвитку та загальна характеристика країн Перської затоки.

Африка. Загальна характеристика Африки як регіону, в групі країн, що розвиваються. Формування сучасної політичної карти Африки в ході національно-визвольної боротьби її народів і розпаду колоніальної системи. Різноманітність природних умов і ресурсів на материк. Головні особливості населення континенту. Африка як регіон концентрації економічно найвідсталіших країн, як найменш індустріалізований регіон в світі. Провідне значення видобувних галузей. Аграрний характер економіки більшості африканських країн. Субрегіони континенту: Північна, Західна, Центральна, Східна і Південна Африка. ПАР - єдина африканська республіка, яка належить до групи високорозвинених держав.

Америка. Загальна характеристика країн континенту. Північна Америка. Держави, що розташовані в Північній Америці, їх економіко-географічна характеристика. США - головна країна світового господарства. Різноманітність природно-ресурсних факторів. Особливості формування населення. Соціально-економічні фактори розвитку господарства. Високий рівень концентрації капіталу і виробництва. Галузева і територіальна структура промисловості, сільського господарства, транспорту. Зовнішньоекономічні зв'язки. Економіко-географічна характеристика основних економічних районів. Економіко-географічна характеристика Канади. Особливості розвитку та структура економіки. Провідні галузі промисловості та сільського господарства. Особливості зовнішньоекономічних зв'язків.

Латинська Америка. Своєрідність Латинської Америки в групі країн, що розвиваються. Сучасна політична карта. Природно-ресурсні чинники. Господарство. Характер і ступінь територіальної концентрації господарства. Субрегіони: Мексика, Центральна Америка, Вест-Індія, Андійські країни, країни Північного Сходу Південної Америки, Бразилія, Ла-Платські країни.

Австралія і Океанія. Загальна економіко-географічна характеристика. Географічне положення, історія заселення, природно-ресурсний потенціал і населення Австралії. Особливості господарського розвитку країни. Основні галузі промисловості та сільського господарства. Зовнішньоекономічні зв'язки.

1.5. Економічна та соціальна географія України

Історія формування території держави. Сучасне географічне та геополітичне положення. Місце України в Європі та світі за економічним потенціалом та рівнем життя населення. Природно-ресурсний потенціал. Забезпеченість різними видами природних ресурсів. Розміщення основних басейнів і родовищ корисних копалин. Методи оцінки сумарного природно-ресурсного потенціалу України.

Населення України. Особливості демографічної ситуації. Визначення демографічних показників у розрізі регіонів України. Географія найбільших національностей. Особливості розміщення населення. Типи населених пунктів. Регіональні відмінності в рівні урбанізованості. Особливості сільського населення та розселення у розрізі регіонів України.

Загальна характеристика господарства України. Сучасні особливості розвитку та структури господарства. Трансформаційні процеси в економіці країни у пострадянський

період. Секторальна та територіальна структури економіки.

Первинний сектор економіки та його місце в макроекономічних показниках.

Сільське господарство як основа первинного сектора економіки. Трансформація аграрного сектора України в пострадянський період. Структура сільського господарства. Загальна характеристика рослинництва. Структура посівних площ, обсяги виробництва та географія вирощування основних сільськогосподарських культур. Особливості та проблеми розвитку тваринництва. Динаміка та структура виробництва основних видів продукції тваринництва. Сучасна зональна спеціалізація сільського господарства в Україні.

Лісове господарство України: передумови розвитку, регіональні відмінності, принципи розміщення підприємств. Сучасні проблеми розвитку лісозаготівельної промисловості. Рибне господарство України. Структура та динаміка вилову риби й морепродуктів. Ставкове рибництво.

Добувна промисловість і розроблення кар'єрів: структура, динаміка розвитку, місце в економіці країни. Видобуток кам'яного вугілля. Сучасні проблеми розвитку вугільної промисловості. Нафтова та газова промисловість країни. Основні райони видобутку вуглеводнів. Проблеми забезпеченості України природним газом і шляхи її розв'язання.

Видобуток руд чорних металів. Основні родовища та басейни залізної руди в Україні. Динаміка та експортний потенціал залізорудної промисловості. Проблеми видобутку руд кольорових металів. Видобуток нерудної сировини для різних видів економічної діяльності. Основні басейни, родовища та центри видобутку кухонної солі, вапняків, крейди, мергелів, формувальних пісків, вогнетривких глин, будівельного каменю, графіту, каолінів тощо.

Вторинний сектор та його роль в економіці України. Промисловість як основа вторинного сектора. Динаміка, особливості розвитку та структура промисловості України.

Виробництво та розподіл електроенергії в Україні. Динаміка та структура виробництва електроенергії в Україні. Типи електростанцій. Розміщення найпотужніших електростанцій. Атомна енергетика: проблеми та перспективи розвитку. Відтворювальна електроенергетика в Україні. Проблеми та перспективи розвитку електроенергетики в Україні.

Металургійне виробництво України: історія становлення, значення для економіки країни, експортний потенціал. Структура металургійного виробництва. Основні центри виробництва чорних металів, труб, феросплавів, метизної продукції. Виробництво кольорових металів і сплавів. Райони металургійного виробництва. Проблеми та перспективи розвитку металургійного виробництва.

Виробництво машин, устаткування та обладнання. Принципи розміщення підприємств, структура та динаміка виробництва основних видів продукції. Основні центри машинобудування України. Сучасні проблеми розвитку машинобудування.

Виробництво хімічних товарів: особливості розвитку, сучасна структура, принципи розміщення підприємств. Сучасні види продукції хімічної індустрії. Виробництво дерев'яних виробів, паперу та меблів. Сучасна структура лісопромислового виробництва України. Головні центри лісопиляння, виробництва пиломатеріалів, фанери, ДВП та ДСП, паперу і картону в Україні. Виробництво поліграфічної продукції. Провідні підприємства-виробники та центри випуску поліграфічної продукції.

Виробництво будівельних матеріалів. Цементне виробництво та виробництво стінових матеріалів. Географія виробництва сухих будівельних сумішей, покрівельних матеріалів, керамічної плитки.

Виробництво та пошиття одягу та взуття. Структура та основні проблеми розвитку текстильної та швейної промисловості. Основні центри виробництва одягу та взуття.

Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів. Сучасна структура

виробництва, місце в промисловості країни, експортний потенціал. Виробництво борошна, круп, хліба, цукру, олії, кондитерських виробів, молочних і м'ясних виробів. Виробництво вин, спирту, соків і безалкогольних напоїв. Виробництво тютюнових виробів.

Третинний сектор та його роль в економіці країни. Торгівля, громадське харчування як вид третинного сектора. Торговельні мережі. Освітня сфера України та сучасні проблеми її розвитку. Система охорони здоров'я: особливості розвитку та розміщення закладів, проблеми реформування. Банківські, фінансові, комунікаційні та інші види послуг. ІТ-сектор України: структура, провідні компанії.

Рекреаційний комплекс України: природні та історико-культурні передумови розвитку, сучасна інфраструктура. Рекреаційне районування України.

Транспортний комплекс України. Основні показники роботи транспорту. Структура вантажо- і пасажирообігу. Характеристика головних видів транспорту. Найважливіші транспортні магістралі, вузли та порти.

Зовнішньоекономічні зв'язки України. Динаміка, структура та географія експорту України. Товарна структура та географія імпорту України. Визначення головних показників зовнішньої торгівлі країни - сальдо та зовнішньоторговельного обігу. Інвестиційні процеси в Україні. Галузева структура та географія інвестицій. Транскордонне співробітництво як механізм активізації розвитку регіонів України.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА

2.1. Основи загальної педагогіки

Педагогіка як наука і мистецтво. Й. Герберт, К. Ушинський про педагогіку як науку і мистецтво.

Процес формування і розвитку особистості. Єдність біологічних, соціальних факторів розвитку та власної активності дитини.

Проблема мети виховання особистості в психолого-педагогічній теорії і практиці. Всебічний розвиток особистості як мета виховання. Проблема мети виховання в сучасній зарубіжній школі.

Наукові засади вікової періодизації розвитку дитини. Врахування вікових особливостей розвитку учнів у навчально-виховному процесі.

Основні напрями психічного розвитку дитини в ранньому і дошкільному віці. Психологічна готовність до шкільного навчання.

Молодший школяр. Психологічна готовність молодшого школяра до виконання діяльності учіння.

Молодший і старший підлітковий вік. Провідна діяльність підлітка. Основні суперечності підліткового віку та особливості формування особистості підлітка.

Старшокласник як суб'єкт учбової діяльності. Готовність до професійного та особистісного самовизначення в учбовій діяльності старшокласника.

2.2. Теорія освіти і навчання

Психолого-педагогічні основи процесу навчання. Й.Г.Песталоцці, А.Дістервег, К.Д.Ушинський про розвивальне та виховне навчання. Основні компоненти процесу навчання.

Процес викладання. Процес учіння. Психолого-педагогічні основи навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів. Роль педагогічної техніки в процесі навчання.

Закономірності й принципи процесу навчання. Дидактичні принципи у педагогічній спадщині Я.А.Коменського, Ф.В.А.Дістервега, К.Д.Ушинського.

Проблема змісту освіти в сучасній школі. Проблема перевантаження, обдарованих дітей, індивідуального та диференційованого підходу до них. Державні стандарти освіти. Реформування змісту освіти на сучасному етапі.

Технологічний підхід в освіті. Основні види сучасних технології навчального процесу.

Особистісно орієнтована парадигма освіти. Особистісно орієнтовані технології.

Загальне поняття методів навчання. Методи навчання в педагогічній спадщині Я.А.Коменського, ЖЖРуссо, Й.Г.Песталоцці, КДУшинського, В.О.Сухомлинського. Основні засоби навчання. Педагогічна техніка як необхідна умова високоефективного використання вчителем методів, прийомів та засобів навчання.

Розвиток організаційних форм навчання в теорії і практиці. Урок - провідна форма організації навчально-пізнавальної діяльності. Основні вимоги до уроку. Нестандартні уроки. Особливості побудови уроків у залежності від навчального предмету, віку учнів і типу навчального закладу. Позаурочні форми організації навчання.

Проблема контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів в теорії і практиці навчання. Психологічні основи контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів. Досягнення і досвід безоцінкового контролю знань (Ш.Амонашвілі, Т.Гончарова та інш.). Оцінювання навчальної діяльності учнів у зарубіжній школі.

2.3. Теорія виховання

Виховання як цілеспрямований процес формування особистості. Психолого-педагогічні основи організації виховного процесу в школі. Вихованість як інтегративна властивість особистості. Закономірності і принципи виховання.

Основні завдання і зміст всебічного і гармонійного розвитку особистості. Технологія виховання. Психолого-педагогічні основи розробки педагогічних технологій виховання. Модель одиничного елемента процесу виховання (циклу виховання або виховного заходу).

Проблеми методів виховання: психологічний і педагогічний аспекти. Залежність методів виховання від мети, змісту, принципів, умов виховання, вікових та індивідуальних можливостей учнів. Нестандартні методи виховання

Методи формування моральної свідомості особистості.

Методи педагогічного стимулювання діяльності школярів і позитивного досвіду громадської поведінки.

Педагогічні та психологічні аспекти самовиховання та самоосвіти учнів. Самоорганізація - важлива умова самовиховання учнів. Педагогічне керівництво процесом самовиховання.

Психолого-педагогічні основи формування світогляду учнівської молоді. Світоглядна зрілість особистості. Формування наукового світогляду в процесі навчання і позакласній роботі.

Колектив та особистість як актуальна проблема сучасної школи. Методика формування і згуртування дитячого колективу.

Методика індивідуального підходу до учнів у виховному процесі виховної роботи з учнями.

Проблеми організації морального виховання в сучасній школі. Формування моральних цінностей, поглядів, переконань та моральних звичок.

Мета, завдання і сутність правового виховання. Соціально-психологічні і педагогічні причини антисуспільної поведінки та правопорушень учнів. Система профілактичної роботи по запобіганню правопорушень школярів.

Виховні технології з різними категоріями дітей (обдарованими дітьми, дітьми-сиротами, дітьми з обмеженими можливостями).

Зміст, завдання і основні напрямки позакласної і позашкільної роботи з розумового виховання учнів.

Система роботи школи, класу з екологічного виховання школярів. Формування екологічної культури. Методика організації різноманітних форм роботи з екологічного виховання учнів.

Оздоровча функція фізичної культури як основне завдання фізичного виховання молоді. Утвердження пріоритетів здорового способу життя. Поєднання зусиль школи і сім'ї у вихованні здорового покоління молоді.

Проблема формування естетичної культури школярів. Методика організації форм виховної роботи по формуванню художньо-естетичної спрямованості особистості. Нетрадиційні форми і методи естетичного виховання учнів.

Проблеми трудового виховання учнів. К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, В.О.Сухомлинський, Д.Дьюї та ін. про працю як засіб самоствердження і самореалізації людини. Проблема профорієнтації учнів в умовах становлення ринкової економіки.

Гендерні відомості і статеве виховання. Форми і методи роботи по формуванню у випускників школи потреби у створенні сім'ї, відповідальності і обов'язків подружнього життя.

Дитячі та юнацькі організації і об'єднання. Вікові особливості становлення і розвитку дитячих груп та організацій. Форми і методи співпраці вчителя з дитячими та юнацькими об'єднаннями.

Родинно-сімейне виховання. П.Ф.Лесгафт, А.С. Макаренко, В.О.Сухомлинський про значення сім'ї у вихованні особистості. Система взаємодії сім'ї та школи у вихованні учнівської молоді.

Мета, виховні завдання, функції та обов'язки класного керівника.

Соціально-правовий захист дитинства. Проблеми дитинства в сучасному суспільстві. Система соціального виховання та правового захисту дитинства.

2.4. Школознавство

Школознавство. Поняття про систему освіти. Реформування системи освіти на сучасному етапі в Україні (Закон України «Про освіту», « Про загальну середню освіту». Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2022 рр.).

Система управління і керівництва освітою в Україні. Органи освіти, їх функції в управлінні діяльністю шкіл та інших загальноосвітніх навчальних закладів

Внутрішкільне керівництво і контроль.

Наукова організація праці в школі.

Передовий педагогічний досвід (ППД). Вивчення, узагальнення та впровадження ППД. Творче ставлення до ППД.

Методична робота в школі. Єдність навчально-виховних, методичних та дослідницьких аспектів у педагогічній діяльності.

2.5. Рекомендації щодо розв'язку педагогічних ситуацій

Розв'язання педагогічних ситуацій допоможе студентам пов'язати свої теоретичні знання з психолого-педагогічних дисциплін з практикою і на цій основі виявити педагогічні компетенції. Така робота сприятиме розвитку творчого мислення майбутніх учителів-вихователів, формуванню педагогічних умінь і навичок. Різний зміст педагогічних ситуацій сприяє включенню студентів у самостійну пошукову роботу.

Орієнтовний алгоритм розв'язання педагогічних ситуацій, запропонованих Л.В. Кондрашовою.

1. Проаналізуйте мікросередовище, в якому відбувається дія, подія, явище. Виділіть із запропонованої педагогічної ситуації проблему та коротко сформулюйте її сутність.
2. Переведіть факти, подані в ситуації, на мову педагогічних категорій.
3. Виявіть суперечність, джерело розвитку події, явища, що аналізується. Визначте характер, форму і спрямованість цього розвитку.
4. Визначте педагогічні категорії, представлені в педагогічній ситуації.
5. Висуньте гіпотезу у формі можливої відповіді або шляхи її пошуку.
6. Встановіть на основі яких педагогічних впливів досягаються цілі і результати виховання, навчання.
7. Виясніть, чи може досягти мети педагогічний вплив учителя, класного керівника, батьків тощо.
8. Назвіть положення педагогічної категорії, які були вдало чи невдало використані в цій ситуації.
9. Вкажіть помилки, які були допущені в цій ситуації і перешкоджали досягненню позитивного результату.
10. Назвіть, які форми, методи, засоби педагогічного впливу можна було б використати в цій ситуації щоб досягти позитивного результату.
11. Визначте, який позитивний досвід можна взяти собі на майбутнє.
12. Зробіть висновки і оцініть педагогічну ситуацію з точки зору її типовості для педагогічної діяльності вчителя.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

Методика навчання географії як педагогічна наука про закономірності і систему навчання географії у школі. Історія розвитку методики навчання географії. Видатні методисти-географи минулого і сучасності, їх вклад у розвиток методичної науки. Методи наукових досліджень у методиці навчання географії. Завдання, структура і зміст сучасного курсу географії. Принципи навчання географії. Методи навчання географії, методичні прийоми, сучасні технології навчання географії. Форми організації навчання географії. Урок, як основна форма навчання географії, вимоги до сучасного уроку з географії. Планування навчальної роботи та його види. Навчально-методичний комплекс з географії. Позакласна робота з географії. Виховна робота на уроках географії.

Окремі курси географії та методика їхнього викладання. Початковий курс географії. Курс фізичної географії материків і океанів. Курс фізичної географії України. Курс економічної та соціальної географії України. Курс економічної та соціальної географії світу. Методичний аналіз окремих тем шкільних курсів географії.

Професійне самовиховання та самовдосконалення учителя географії. Передовий досвід учителів-географів, його значення, вивчення та використання.

V. ЛІТЕРАТУРА

3 географії

1. Багров М. В., Боков В. О., Черваньов І. Г. Землезнавство: навчальний посібник. К.: Либідь, 2000. 387 с.
2. Барановська О. В. Фізична географія материків і океанів: навчальний посібник: у 2 ч. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя

- Частина I : Світовий океан, Африка, Австралія, Океанія, Південна Америка. 2013. 306 с.
- Частина II: Північна Америка та Євразія. 2018. 378 с.
3. Барановський М. О. Географія населення: навчальний посібник . Ніжин: НДПУ імені Миколи Гоголя, 2002. 191 с.
 4. Барановський М. О. Економічна та соціальна географія: реальний сектор економіки: навчальний посібник . Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2018. 376 с.
 5. Бездухов О.А., Філоненко Ю.М. Геологія: навчальний посібник. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 241 с.
 6. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навчальний посібник . К.: ВЦ "Академія", 2005. 704 с.
 7. Гукалова І. В., Мальчикова Д. С. Вступ до фаху: географія і суспільство: навчальний посібник . Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 268 с.
 8. Волошин І. І. Загальне землезнавство. Ніжин: НДПУ, 2002. 294 с.
 9. Географія світового господарства (з основами економіки): навчальний посібник / Я.Б. Олійник та ін.; за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. К.: Знання, 2011. 640 с.
 10. Економічна і соціальна географія світу: навчальний посібник (за ред. С.П. Кузика). Львів: Світ, 2002. 672 с.
 11. Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України: підручник . К.: Знання, 2003. 479 с.
 12. Міхелі С. В. Основи ландшафтознавства: курс лекцій: навчальний посібник . Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. 214 с.
 13. Міхелі С. В. Фізична географія Євразії: навчальний посібник. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 286.
 14. Міхелі С. В. Фізична географія Північної Америки: навчальний посібник. К. Ірпінь: ТОВ «Видавництво «Перун», 2019. 284 с.
 15. Остапчук В. В. Основи метеорології та гідрології: навчальний посібник . Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2019 . 229 с.
 16. Остапчук В. В. Картографія : навчально-методичний посібник . Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2021 . 87 с.
 17. Панасенко Б. Д. Фізична географія материків та океанів: навчальний посібник . Ч.1. Вінниця: пп "Едельвейс і К", 2008. 588 с.
 18. Свинко Й. М., Сивий М. Я. Геологія: підручник . К.: Либідь, 2003. 432 с.
 19. Смалъ І. В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник . Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. 276 с.
 20. Соціальна і економічна географія світу: навчальний посібник (за ред. Кузика В. П.). Тернопіль: Підручники і посібники, 1998. 256 с.
 21. Соціально-економічна географія України: навчальний посібник (за ред. проф. О. І. Шаблія. Львів: Світ, 2000. 608 с.
 22. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: навчальний посібник . Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.
 23. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: навчальний посібник . Одеса, Астропринт, 2009. 544 с.
 24. Філоненко Ю.М. Геоморфологія: навчальний посібник для студентів природничо-географічного факультету. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 213 с.
 25. Філоненко Ю.М., Філоненко І.М.. Краєзнавство: навчальний посібник для студентів факультету природничо-географічних і точних наук. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 185 с.
 26. Чорний І. Б. Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства: навчальний посібник .

- К.: Вища школа, 1995. 240 с.
27. Шаблій О. І. Основи суспільної географії: підручник . Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 296 с.
28. Юрківський В. М. Регіональна економічна і соціальна географія. Зарубіжні країни: навчальний посібник . К.: Либідь, 2001. 276 с.

3 педагогіки та психології

Основна:

1. Власова О.І. Основи психології та педагогіки : підручник / О. І. Власова, А. А. Марушкевич. - 2-е вид., переробл.. - К. : Знання, 2011. - 333с.
2. Виховні аспекти педагогічної діяльності у сучасній школі : навч.-метод. посіб. / авт.-уклад. : Л.О. Дубровська, В. Л. Дубровський, В.В. Ковнер, О.С. Філоненко; за ред. Є.І. Коваленко - 3-тє видання, перер. та доп. - Ніжин : НДУ ім. М.Гоголя, 2015. - 160 с.
3. Загальна педагогіка та історія педагогіки : підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. В. Аймедов [та ін.] ; Одес. нац. мед. ун-т. - К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. - 352 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник / І. М. Дичківська. - 2-ге вид., доповн. - К. : Академвидав, 2012. - 349 с.
5. Ковбас Б. Родинна педагогіка: в 3-х т. / Б. Ковбас, В. Костів: Науково-дослідний центр "Педагогіка і психологія вищої школи". - Івано-Франківськ, 2002 - Т. 1 : Основи родинних взаємовідносин / Б. Ковбас, В. Костів. - 2002. - 286с.
6. Малафіїк Іван Васильович Дидактика новітньої школи [Текст] : навчальний посібник / І. В. Малафіїк. - К. : СЛОВО, 2015. - 632 с.
7. Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання [Текст] : навч. посіб. / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. - К. : Знання, 2008. - 415 с.
8. Падун Н.О., Самойленко О.В. Педагогічні ситуації: сутність та приклади вирішення: навч. посіб./ Падун Н.О., Самойленко О.В..-Ніжин:НДУ ім..М.Гоголя,2017.-168 с.
9. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посібник / М. М. Фіцула. - 3-тє вид., стер. - К. : Академвидав, 2009. - 559 с.

Додаткова:

1. Закон України "Про загальну середню освіту" // Початкова школа. - №8.- 1999.
2. Закон України "Про освіту". - К.,2017.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник для студентів вищих пед. навч. Закладів/ Карпенчук С.Г. - К.: Вища школа, 2005. - 343с.
4. Кравець В.П. Гендерна педагогіка: навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів освіти / В. П. Кравець. - Тернопіль : Джура, 2003. - 416 с.
5. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка: Підручник /Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. - К.: Знання-Прес, 2003. - 418с.
6. Коваленко Євгенія Іванівна Історія зарубіжної педагогіки [Текст] : Хрестоматія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна ; Міністерство освіти і науки України, НДУ імені Миколи Гоголя. - К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 664 с.
7. Малафіїк І.В. Дидактика: Навч. посібник для студентів вузів /Малафіїк І.В. - К.: Кондор, 2005. - 398с
8. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник /Мойсеюк Н.Є. - К., 2007. - 656с.
9. Марушкевич А.А. Основи педагогіки : навч. посіб. / А. А. Марушкевич ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : ВПЦ "Київський університет", 2007.- 123 с.
10. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні /За аг.

- Ред.. В.Г.Кременя.- К: Пед.думка,-2016
11. Настільна книга педагога: Актуальні прийоми та методи навчання. Практичні поради. Нормативні документи [Текст] : учебное пособие. Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / Упоряд.: В. М. Андрєєва, В. В. Григораш. - Х. : Основа : Тріада, 2007. - 352 с.
 12. Освітні технології: Навчально-методичний посібник. / За ред. Пехоти О.М. - К.: 2003.С.3-26.
 13. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.2011 № 1243
 14. Пермяков О. А. Педагогіка : навч. посіб. / О. А. Пермяков, В. В. Морозов. - 2-ге вид., виправл. і доповн. - К. : Знання, 2010. - 171 с.
 15. Рацул Анатолій Борисович Педагогіка: інформативний виклад [Текст] : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. Б. Рацул, Т. Я. Довга. - К. : СЛОВО, 2016. - 344 с. Бібліогр.
 16. Сорока Г. І. Організація виховної роботи: планування, аналіз, методичне забезпечення / Г. І. Сорока. - Харків: Основа, 2005. - 128 с.
 17. Степанов Олександр Максимович Основи психології і педагогіки [Текст] : Посібник / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. - 3-є вид., доп. - К. : Академвидав, 2012. - 528 с.
 18. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка /Стельмахович М.Г. - К., 1997.
 19. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка /Стельмахович М.Г. - К., 1996.
 20. Чайка В. М. Основи дидактики: навчальний посібник / В. М. Чайка . - Київ : Академвидав, 2011 . - 238 с.

3 методики навчання географії

1. Душина И.В. Методика обучения географии в школе: пособие для учителей и студентов пед. Ин-тов и уун-тов / И.В. Душина, В.Б. Пятунин, Е.А. Таможняя. - М.: «Астрель», 2002. - 203 с.
2. Кобернік С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: Навчально-методичний посібник / С.Г. Кобернік, Р.Р. Коваленко, О.Я. Скуратович.- Навч. Книга, 2005. - 319 с.
3. Максаковский В.П. Преподавание географии в зарубежной школе. / В.П. Максаковский.- М.: «ВЛАДОС», 2001. - 368 с.
4. Навчання географії: понятійно-термінологічний словник / В.М. Самойленко, Я.Б. Олійник, Л.П. Вішнікіна, О.І. Діброва. - К.: Ніка-Центр, 2014. - 352 с.
5. Топузов О. М. Загальна методика навчання географії: Підручник / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. - К.: ДНВП «Картографія», 2012. - 512 с.